

РЕФЕРАТ

до дипломної роботи

РОЗВИТОК ВИЩИХ ПСИХІЧНИХ ФУНКЦІЙ У ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ

Виконавець:

студентка 6 курсу бзф12 групи
факультету ЦЗВФН

Богатирьова Євгенія Миколаївна
/підпис/

Науковий керівник:

кандидат психологічних наук,
ст. викладач кафедри МППП

Бабчук Микита Ігорович
/підпис/

Актуальність теми дослідження. Вивчення вищих психічних функцій молодших школярів набуває особливої актуальності, оскільки саме в цьому віці відбувається інтенсивне формування пізнавальних процесів, які лежать в основі успішного навчання. Молодший шкільний вік є сензитивним періодом для розвитку всіх вищих психічних функцій.

В сучасному світі зростаючого інформаційного навантаження та трансформації освітнього простору збільшується кількість дітей з відставанням у розвитку окремих компонентів вищих психічних функцій, що може проявлятися у вигляді труднощів засвоєння навички читання, письма, рахунку або складнощів засвоєння навчального матеріалу в цілому. Комплексне нейропсихологічне обстеження дозволяє не лише виявити наявність таких труднощів, але й встановити їх причини на рівні мозкової організації психічних процесів. Своєчасна діагностика стану вищих психічних функцій дозволяє виявити певні закономірності їх формування, розробити напрями подальшого розвитку та зменшити імовірність настання труднощів у навчанні.

Мета дослідження. теоретично та практично дослідити формування вищих психічних функцій у дітей молодшого шкільного віку та запропонувати напрями їх розвитку в межах нейропсихологічної корекції.

Об'єктом дослідження вищі психічні функції у дітей молодшого шкільного віку.

Предметом дослідження особливості формування та розвитку вищих психічних функцій у дітей молодшого шкільного віку.

Завдання дослідження.

1. Дослідити теоретичні засади формування вищих психічних функцій, а саме їх сутність, характерні ознаки та мозкову організацію.
2. Розглянути сутність окремих вищих психічних функцій (мислення, мовлення, гнозис, пам'ять, увага, праксис).

3. Визначити особливості психофізіологічного розвитку дітей молодшого шкільного віку.

4. Обрати методики дослідження вищих психічних функцій у молодших школярів.

5. Здійснити аналіз результатів емпіричного дослідження формування вищих психічних функцій молодших школярів.

6. Окреслити проблеми формування вищих психічних функцій у молодших школярів.

7. Обґрунтувати необхідність розвитку вищих психічних функцій дітей на базі початкової школи.

8. Розробити нейропсихологічну програму розвитку вищих психічних функцій дітей молодшого шкільного віку з врахуванням виявлених проблем їх формування.

Методи дослідження. У ході дослідження використано комплекс теоретичних та експериментальних методів, а саме: абстрактного та конкретного; індукції та дедукції; аналізу та синтезу; графічного; порівняльного та статистичного аналізу; узагальнення; опитування батьків; бесіда з дітьми; спостереження; нейропсихологічні проби, а саме: тест на динамічний праксис; графомоторна проба «Парканчик»; тест Озерецкого на реципрокну координацію рухів; тест Бурдона (коректурна проба); просторовий праксис (проба Хеда); праксис пози пальців; рахунок за Крепеліним тощо.

Аналіз наукових досліджень та публікацій. Висвітлена в межах даного дослідження проблематика була предметом дослідження таких науковців, як: О. Чабан (особливості формування окремих вищих психічних функцій), В. Князєв (питання нейропсихологічної діагностики вищих психічних функцій), О. Кіпаренко (особливості вищих психічних функцій у дітей, що мають шкільні труднощі), Ю. Ходикіна (питання розвитку моторної пам'яті) та інших дослідників.

Експериментальну базу дослідження склало 50 дітей молодшого шкільного віку, а саме: 9-ть дітей 6 років, 13-ть дітей 7 років, 12-ть дітей 8 років, 9-ть дітей 9 років, 3-и дитини 10 років та 4-ри дитини 11 років.

Теоретична та практична значущість роботи.

На підставі систематизації та узагальнення наукових досліджень щодо розвитку вищих психічних функцій молодших школярів було запропоновано критерії їх ефективного навчання, а також було виокремлено проблеми формування вищих психічних функцій по групах молодших школярів, а саме 6-8 років та 9-11 років, що дозволило розробити корекційну програму для дітей молодшого шкільного віку.

Практична значущість роботи полягає в розробці корекційної програми для молодших школярів для її реалізації в межах нейропсихологічних занять на базі початкової школи.

Обсяг і структура роботи. Кваліфікаційна робота складається із вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел (65 найменування) та 4 додатків. Загальний обсяг кваліфікаційної роботи – 106 сторінок, основний зміст роботи представлено на 89 сторінках. Робота проілюстрована 5 малюнками та містить 24 таблиць.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У вступі обґрунтовано актуальність теми роботи, визначено мету, завдання, об'єкт, предмет, наукову новизну і методи дослідження.

У першому розділі «**ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ВИЩИХ ПСИХІЧНИХ ФУНКЦІЙ**» визначено сутність вищих психічних функцій та основні характеристики, що відрізняють їх від нижчих психофізіологічних функцій, а також їх мозкову організацію. Дана характеристика окремим вищим психічним функціям (гнозис, пам'ять, увага, мислення, мовлення та праксис) та розкрито особливості їх розвитку у дітей молодшого шкільного віку.

Вища психічна функція це складна психічна діяльність, яка формується в онтогенезі під час навчання та соціальної взаємодії. Це не просто функціональна система, а системне утворення, що включає: довільну регуляцію поведінки, опосередкованість психічних процесів знаковими системами, соціально-культурну природу походження, усвідомленість та контроль.

Вища психічна функція складається і розвивається в онтогенезі, мозок постійно навчається та розвивається. Вищі психічні функції соціальні за походженням, опосередковані мовленням за своєю будовою та довільні за характером виконанням. Для реалізації будь-якої вищої психічної функції потрібна робота трьох відділів головного мозку (перший функціональний блок; другий функціональний блок та третій функціональний блок).

Соціальне походження, довільність, опосередкованість, усвідомленість це важливі характеристики вищої психічної функції, що відокремлюють її від елементарних природних психічних функцій.

Можна виділити такі вищі психічні функції, як: мовлення; мислення; пам'ять; увага (довільна); гнозис та довільні рухи та дії (праксис).

У дітей період молодшої школи є сензитивним для розвитку довільної уваги, логічної пам'яті, мислення, мовлення, довільної регуляції поведінки та праксису, а також активно продовжують розвиватися і інші вищі психічні функції.

Було виділено такі особливості психофізіологічного розвитку молодших школярів: молодші школярі в перші роки навчання все ще залишаються на рівні психічного розвитку дошкільника; присутня нерівномірність психофізіологічного розвитку у різних дітей; відбувається інтенсивний зріст кінцівок, хребта, тазових кісток, що призводить до великої рухливості дитини; переважання рівня розвитку мимовільної уваги та пам'яті над довільною у перших класах; поступовий перехід від наочно-образного до словесно-логічного мислення; поступовий розвиток довільності сприйняття; складнощі регуляції; нестійка поведінка через емоційну нестабільність та недостатність волевих якостей.

Дослідження особливостей психофізіологічного розвитку молодших школярів дозволило виділити принципи ефективного навчання дітей молодшого шкільного віку, а саме: гармонійне поєднання учбової та ігрової діяльності; даємо завдання враховуючи рівень актуального розвитку дитини та зону його найближчого розвитку; задіяння рухової сфери дитини; новий матеріал має бути яскравим та цікавим дитині; працюємо з наочними образами; залучення різних сенсорних каналів у процесі сприйняття; встановлення чітких правил та інструкцій; емоційне підкріплення школяра.

У другому розділі **«ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ВИЩИХ ПСИХІЧНИХ ФУНКЦІЙ У ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ»** описано порядок організації та проведення обстеження, нейропсихологічні проби, що використовуються при дослідженні кожної вищої психічної функції у молодших школярів, можливі труднощі, що можуть бути виявлені під час діагностування та порядок оцінювання

отриманих результатів. В процесі оцінювання гнозису, мислення, мовлення, праксису, уваги та пам'яті було виявлено складнощі, з якими стикаються молодші школярі під час діагностування.

Використання нейропсихологічного методу дослідження вищих психічних функцій молодших школярів має ряд переваг, а саме: системність дослідження; високу діагностичну точність; можливість здійснити якісний аналіз порушень; індивідуальний підхід; прогностична цінність; практична спрямованість; об'єктивність результатів. В процесі нейропсихологічного дослідження здійснюється якісна та кількісна оцінка вищих психічних функцій у дітей.

Для нашого дослідження було використано методику О. Кіпаренко щодо проведення нейропсихологічної діагностики дітей 7-12 років. Нейропсихологічне обстеження включає такі етапи, як: розмова з батьками, загальна характеристика дитини, визначення латеральної організації функцій, дослідження нейродинаміки, регуляції, праксису, гнозису, мовлення, пам'яті та мислення.

Для оцінювання вищих психічних функцій молодших школярів було проведено нейропсихологічну діагностику у 50 дітей (вік 6-11 років) на базі Центру практичної нейропсихології в м. Одеса. А саме, в дослідженні приймали участь 9 дітей 6 років, 13 дітей 7 років, 12 дітей 8 років, 9 дітей 9 років, 3 дітей 10 років та 4 дітей 11 років. У всіх батьків, що звернулися для оцінювання актуального стану вищих психічних функцій їх дітей молодшого шкільного віку були скарги щодо неуважності та труднощів концентрації уваги, а також інші запити.

Під час обстеження було помічено, що в процесі дорослішання молодших школярів їх показники нейропсихологічної діагностики в цілому покращувалися, що пов'язано із природнім дозріванням ділянок головного мозку та дією компенсаторних механізмів. Однак, було виокремлено певні вищі психічні функції, по яким рівень їх формування свідчить про потребу

залучення спеціалістів для корекційної роботи зі школярами з метою сприяння їх розвитку. А саме, увага та праксис є слабкими ланками у молодших школярів, про що свідчить відсоток помилок в загальній кількості помилок по функції, що перевищує 30 %.

Було виявлено основні проблеми формування вищих психічних функцій, що зустрічалися у більшості молодших школярів: нейродинамічний компонент (швидке виснаження та низька розумова працездатність); регуляторний компонент (програмування довільної психічної діяльності; контроль та самокорекція); рухова сфера (скандованості рухів; кінестетичні проблеми; компенсаторне розведення рук в просторі); гнозис (труднощі симультанного синтезу; фрагментарність сприйняття; імпульсивність; неповна сформованість акустичної уваги); мнестичні процеси (слухомовленнєва та рухова пам'ять); мислення (неможливість скласти програму рішення задачі та складнощі здійснення рахункових операцій); мовлення (бідний словник; порушення розуміння логіко-граматичних конструкцій; навички читання).

У третьому розділі **«НАПРЯМИ РОЗВИТКУ ВИЩИХ ПСИХІЧНИХ ФУНКЦІЙ У ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ»** виділено проблеми формування вищих психічних функцій для груп дітей та обґрунтовано запровадження нейропсихологічних занять в межах молодшої школи. Запропоновано програму нейропсихологічної корекції для молодших школярів для усунення виявлених під час діагностування труднощів формування вищих психічних функцій у дітей молодшого шкільного віку.

В процесі проведеного дослідження було виділено дві групи дітей, а саме 6-8 років та 9-11 років.

У дітей 6-8 років було заіксовано блок труднощів, як: мисленнєві складнощі (узагальнення та розуміння логіко-граматичних конструкцій; розуміння скритого смислу сюжетних картинок та оповідання); мовленнєві

проблеми (бідний словник, нерозгорнутість та бідність експресивної мови, аграматизми; складнощі із складанням зв'язної розповіді); сприйняття емоцій; регуляторі проблеми (мотивація, емоційна регуляція, контроль імпульсивності), що є характерними саме для цього віку.

А також, для обох груп школярів (6-8 років та 9-11 років) було виявлено блок спільних помилок, що свідчать про наявність таких труднощів, як: проблеми симультанного синтезу; нейродинаміки; складнощі в руховій сфері (кінетичний, кінестетичний та просторовий компоненти); моторна незграбність на рівні великої та дрібної моторики; проблеми міжпівкульної взаємодії; складнощі слухомовленнєвої та рухової пам'яті; проблеми з математикою (лічба та розв'язання задач).

Для кращого розвитку та формування вищих психічних функцій в дітей молодшого шкільного віку на підставі проведеного дослідження та виявлених помилок запропоновано запровадити на базі молодшої школи заняття з нейропсихологом. Рекомендовані варіанти впровадження занять: обов'язкові заняття для 1-4 класів (клас ділиться на групи) та індивідуальні заняття за потребою з частотою занять 2-3 рази на тиждень (тривалість 45 хвилин).

Необхідність впровадження нейропсихологічних занять у всіх класах початкової школи обґрунтовується наступним: віковими особливостями розвитку молодших школярів; специфікою навчальних вимог; профілактичною роллю занять та їх корекційними можливостями; виявленими стійкими труднощами щодо формування вищих психічних функцій у дітей молодшого шкільного віку.

В корекційній роботі будемо виходити з того, що першочергове завдання полягає в створенні міцного фундаменту для розвитку вищих психічних функцій молодших школярів, а саме сприяти розвитку нейродинаміки (рівень енергії дитини, що дозволяє здійснювати психічну діяльність та регулювати її обсяг) та регуляції (можливості дитини

контролювати свої емоційні реакції та поведінку, гальмуватися та перемикатися на інший вид діяльності), а також розвивати рухову сферу (праксис) дитини (через рух активізується розвиток всіх вищих психічних функцій дитини).

Запропоновано корекційну програму для впровадження в закладах молодшої школи, що включає завдання для розвитку цих складових, а також усунення виявлених проблем у дітей молодшого шкільного віку в процесі формування їх вищих психічних функцій. Корекційна програма побудована на основі методу сенсомоторної корекції, що показав свою ефективність при проведенні корекційної роботи саме з такими труднощами, що було виявлено у молодших школярів під час нейропсихологічної діагностики.

Висновки

1. Проведене дослідження теоретичних підходів щодо сутності вищих психічних функцій дозволило виявити, що вища психічна функція це складна психічна діяльність, яка формується в онтогенезі під час навчання та соціальної взаємодії і є функціональною системою, що розвивається в онтогенезі і має соціальне походження, опосередкована мовленням та є довільною за характером виконання. Для її реалізації необхідна злагоджена робота трьох відділів головного мозку (перший функціональний блок; другий функціональний блок та третій функціональний блок).

Вищі психічні функції відрізняються від елементарних природних психічних функцій саме своїм соціальним походженням, довільністю, опосередкованістю та усвідомленістю.

2. Було виділено такі види психічної діяльності, що вважаються вищими психічними функціями, як: мовлення, мислення, пам'ять, увага (довільна), гнозис, довільні рухи та дії (праксис), а також дано загальну характеристику кожної з них.

3. Молодший шкільний вік вважається сензитивним для розвитку таких вищих психічних функцій, як довільна увага, логічна пам'ять, мислення, мовлення, довільна регуляція та праксис, а також активно продовжують розвиватися інші вищі психічні функції. Діти молодшого шкільного віку мають такі особливості психофізіологічного розвитку: перші роки навчання вони в більшості залишаються на рівні психічного розвитку дошкільника; присутня нерівномірність психофізіологічного розвитку у різних дітей; відбувається інтенсивний зріст кінцівок, хребта, тазових кісток, що призводить до великої рухливості дитини; переважання рівня розвитку мимовільної уваги та пам'яті над довільною у перших класах; перехід від наочно-образного до словесно-логічного мислення; поступовий розвиток довільності сприйняття; складнощі регуляції; нестійка поведінка через емоційну нестабільність та недостатність вольових якостей.

Враховуючи виявлені особливості, було виділено принципи ефективного навчання дітей молодшого шкільного віку, а саме: гармонійне поєднання учбової та ігрової діяльності; даємо завдання враховуючи рівень актуального розвитку дитини та зону його найближчого розвитку; задіяння рухової сфери дитини; новий матеріал має бути яскравим та цікавим дитині; працюємо з наочними образами; залучення різних сенсорних каналів у процесі сприйняття; встановлення чітких правил та інструкцій; емоційне підкріплення школяра.

4. Для дослідження було використано методику О. Кіпаренко щодо проведення нейропсихологічної діагностики дітей в віці 7-12 років. Нейропсихологічне обстеження включає такі етапи, як: розмова з батьками, загальна характеристика дитини, визначення латеральної організації функцій, дослідження нейродинаміки, регуляції, праксису, гнозису, мовлення, пам'яті та мислення з використанням ряду нейропсихологічних проб за кожною вищою психічною функцією.

5. Для оцінювання вищих психічних функцій молодших школярів на базі Центру практичної нейропсихології у м. Одеса було проведено нейропсихологічне обстеження 50 школярів віком 6-11 років. У всіх батьків, що звернулися для оцінювання актуального стану вищих психічних функцій їх молодших школярів були скарги щодо неувважності та труднощів концентрації уваги, а також інші запити. Проведене дослідження показало, що з віком показники молодших школярів за проведеними нейропсихологічними пробами покращувалися, що пов'язано із природнім дозріванням ділянок головного мозку та дією компенсаторних механізмів. Однак, було виявлено, що увага та праксис є слабкими ланками у молодших школярів, про що свідчить відсоток помилок в загальній кількості помилок по функції, що перевищує 30 %.

6. Основні проблеми формування вищих психічних функцій, що зустрічалися у більшості молодших школярів під час нейропсихологічного обстеження: нейродинамічний компонент (швидке виснаження та низька розумова працездатність); регуляторний компонент (програмування довільної психічної діяльності; контроль та самокорекція); рухова сфера (скандованості рухів; кінестетичні проблеми; компенсаторне розведення рук в просторі); гнозис (труднощі симультанного синтезу; фрагментарність сприйняття; імпульсивність; неповна сформованість акустичної уваги); мнестичні процеси (слухомовленнєва та рухова пам'ять); мислення (неможливість скласти програму рішення задачі та складнощі здійснення рахункових операцій); мовлення (бідний словник; порушення розуміння логіко-граматичних конструкцій; навички читання).

7. В результаті аналізу виявлених помилок, було виділено дві групи дітей (6-8 років та 9-11 років). У дітей 6-8 років було виділено блок специфічних труднощів, що притаманні саме цій групі: мисленнєві складнощі (узагальнення та розуміння логіко-граматичних конструкцій; розуміння скритого смислу сюжетних картинок та оповідання); мовленнєві

проблеми (бідний словник, нерозгорнутість та бідність експресивної мови, аграматизми; складнощі із складанням зв'язної розповіді); сприйняття емоцій; регуляторі проблеми (мотивація, емоційна регуляція, контроль імпульсивності), що є характерними саме для цього віку. Крім того, було виявлено блок спільних помилок для обох груп школярів (6-8 років та 9-11 років), а саме: проблеми симультанного синтезу; нейродинаміки; складнощі в руховій сфері (кінетичний, кінестетичний та просторовий компоненти); моторна незграбність на рівні великої та дрібної моторики; проблеми міжпівкульної взаємодії; складнощі слухомовленнєвої та рухової пам'яті; проблеми з математикою (лічба та розв'язання задач).

8. На підставі аналізу виявлених помилок молодших школярів запропоновано впровадження нейропсихологічних занять на базі молодшої школи. Необхідність їх проведення у всіх класах початкової школи обґрунтовується наступним: віковими особливостями розвитку молодших школярів; специфікою навчальних вимог; профілактичною роллю занять та їх корекційними можливостями; виявленими стійкими труднощами щодо формування вищих психічних функцій у дітей молодшого шкільного віку.

9. В корекційній роботі першочергове значення надається розвитку нейродинаміки та регуляції дитини, як міцного фундаменту якісного формування вищих психічних функцій та розвитку рухової сфери (праксису). Запропоновано корекційну програму для впровадження в закладах молодшої школи, що передбачає усунення виявлених проблем у формуванні вищих психічних функцій дітей молодшого шкільного віку.